

تقديم به:

يگانہ مصطلح راستين

۱۳۸۷ / ۳ / ۲۰

۱۰۱۴۵۰

دانشگاه باقر العلوم (ع)
(شهر دولتی - شهر انقاص)

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان:

آسیب شناسی جنبش اصلاحات در ایران بعد از خرداد ۱۳۷۶

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر غلامرضا بهروزك

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر محمدرضا شریعتمدار

دانشجو

عباسعلی نصرآبادی

۱۳۸۷ / ۳ / ۲۳

اطلاعات مدرک علمی
کتابخانه مرکزی
شهر دولتی - شهر انقاص

بهار ۱۳۸۶

۱ ۵ ۱ ۴ ۵

تقدیر و تشکر

این پژوهش مرهون استادان عزیزی است که بدون شک بی‌راهنمایی و مشاوره آن عزیزان به سرانجامی نمی‌رسید لذا بر خود فرض می‌دانم که از راهنمایی استاد ارجمند جناب آقای دکتر غلامرضا بهروز لک و مشاوره استاد ارجمند جناب آقای محمدرضا شریعتمدار تشکر و قدردانی نمایم.

همچنین از دوست عزیزم جناب آقای اکبریان که زحمت حروفچینی و صفحه‌آرایی رساله را کشیدند تشکر و قدردانی می‌نمایم.

در پایان از خانواده محترم بویژه همسر عزیزم که در دوران تحصیل بویژه در تهیه و تدوین این رساله با صبر و حوصله مرا یاری دادند. کمال تشکر و قدردانی را دارم

والسلام علی من اتبع الهدی

لازم به ذکر است که:

**نقل سخنان اصحاب طلبان به معنای
پذیرش کامل آن نیست و صرفاً بیان
کننده دیدگاه آنهاست.**

چکیده

در این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی سعی شده است به این سوال پاسخ داده شود که مهم‌ترین آسیب‌های جنبش اصلاحات بعد از خرداد ۱۳۷۶ چیست؟

در این پژوهش از روش آنتونی گیدنز استفاده شده است این نظریه هم ساختار را مدنظر دارد و هم کارگزار را. طبق این دیدگاه ساختار و کارگزاران از یکدیگر جدایی ناپذیر هستند. چون ساختار و کارگزاران از یکدیگر جدایی ناپذیر هستند. چون ساختارهای اجتماعی بوسیله کنشگران (انسانها) تأسیس می‌شوند و نیروهای عامل نیز بوسیله ساختارهای اجتماعی شکل می‌گیرند. در ادامه به طرح مسئله و گونه‌شناسی جریان فکری - سیاسی ایران بعد از انقلاب پرداخته و به مهم‌ترین جریانات که گاه با جناح‌بندی و تقسیم‌بندی‌هایی چون راست و چپ و اصول‌گرا و اصلاح‌طلب معرفی شده‌اند اشاره نموده و جایگاه جریان اصلاح‌طلب را مورد کنکاش قرار داده‌ایم، در ادامه به این نتیجه رسیده- ایم که: مهم‌ترین آسیب‌های جنبش اصلاحات عبارتند از:

الف: آسیب‌های ساختاری که عبارتند از: ۱. ابهام در معنای اصلاحات ۲. ترکیب نامتجانس اصلاح-گرایان (تعارضات درونی جریان اصلاح‌طلب) ۳. ماهیت برونزای اصلاحات ۴. ساخت زیرین اصلاحات ۵. ناهماهنگی بین حوزه‌های اصلاحات ۶. دو قطبی کردن سیاسی جامعه ۷. کاهش قیمت نفت (در اوایل دولت خاتمی) ۸. ناهماهنگی در مسایل اقتصادی.

ب: آسیب‌های عملکردی که عبارتند از: ۱. نداشتن برنامه ۲. فقر تئوریک ۳. انحصار اصلاحات در اصلاحات سیاسی ۴. ضعف حزبی ۵. شیوه هدایت و پیشبرد اصلاحات ۶. گرایش رهبری اصلاحات ۷. فقدان اقتدار در دولت خاتمی ۸. افراط ۹. استفاده بیش از حد از جنگ روانی ۱۰. ضعف نخبگان در اندیشه‌سازی بومی ۱۱. تمایل نداشتن اصلاح‌طلبان به نقد عملکرد خود ۱۲. خروج از قانون اساسی ۱۳. تحقیق و تقلیل رقیب ۱۴. دخالت خارجیان در سیاست داخلی ایران ۱۵. عمل‌گرا نبودن اصلاح‌طلبان ۱۶. فیلسوفان و اصلاحات

واژگان کلیدی: اصلاحات، جنبش، آسیب‌شناسی.

فهرست مطالب

مقدمه	۱۲
طرح تفصیلی	۱۲
۱- طرح موضوع:	۱۲
۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:	۱۲
۳- سابقه پژوهش:	۱۲
۴- سؤال اصلی:	۱۴
۵- فرضیه پژوهش:	۱۴
۶- مفاهیم و متغیرها:	۱۴
۷- سؤالات فرعی پژوهش:	۱۵
۸- مفروضات:	۱۵
۹- روش تحقیق:	۱۵
۱۰- سازماندهی پژوهش:	۱۵

۱۶	فصل اول: بخش اول: مفاهیم و کلیات
۱۷	مفهوم جنبش
۱۸	گونه‌شناسی جنبش‌های (اصلاحی - انقلابی - اصقلابی)
۱۸	رویکرد محافظه کاری
۲۰	رویکرد اصلاحی
۲۲	رویکردهای انقلابی
۲۵	رویکرد اصقلابی
۲۸	آسیب‌شناسی
۳۰	مفهوم لغوی اصلاحات
۳۰	مفهوم اصطلاحی اصلاحات
۳۰	چالش‌های تعریف اصلاحات
۳۶	مفهوم شناسی اصلاحات در غرب
۳۸	ظهور لوتر ۲۱ - ۱۵۱۷ م
۴۲	اصلاح در تفکر اسلام و قرآن
۴۸	چشم‌انداز تاریخی اصلاح در فرهنگ اسلامی
۴۹	اسلام و اصلاح‌طلبی در قرون جدید
۵۰	تمایزات اصلاح و انقلاب
۵۳	زمینه‌های جنبش اصلاح طلبی در جمهوری اسلامی ایران
۵۴	نتیجه
۵۵	فصل اول: بخش دوم: چارچوب نظری

مقدمه	۵۶
مفاهیم: ساختار - کارگزار - دوگانگی ساختار	۵۷
۱- روش فردگرایی (نظریه فرد)	۵۷
۳- نظریه ساختیابی (تعامل ساختار - کارگزار)	۶۵
کاربرد نظریه ساختار - کارگزار در آسیب‌شناسی جنبش اصلاح طلبی	۶۹
فصل دوم: جریان‌شناسی سیاسی جمهوری اسلامی ایران	۷۱
مقدمه	۷۲
طرح مسئله و گونه‌شناسی	۷۳
معیارهای طبقه‌بندی جریانهای فکری سیاسی عصر جمهوری اسلامی	۷۵
الف) معیار طبقه‌بندی جناحی	۷۵
ب) طبقه‌بندی براساس معیار چپ و راست	۷۵
ج) طبقه‌بندی مبتنی بر جامعه‌شناسایی جنبشهای اجتماعی	۷۵
۱- تبیین‌کنندگی بیشتر طبقه‌بندی گفتمانی	۷۹
۲- توجه به ویژگی غیریت‌سازی اجتماعی و نقش گفتمانهای رقیب در شکل‌گیری گفتمانها	۷۹
۳- تعیین جایگاه گفتمانها در فرآیند رقابت سیاسی	۸۰
۴- امکان ردیابی و تبارشناسی گفتمانها	۸۰
طبقه‌بندی گفتمانهای سیاسی در عصر جمهوری اسلامی	۸۰
فرآیند ظهور خرده‌گفتمانها پس از امام خمینی	۸۳
الف) بررسی تاریخی	۸۳
صورت‌بندی گفتمانهای سیاسی در ایران	۸۸

۹۳	..... جریان‌های وابسته به گفتمان اصلاحات
۹۳	..... مجامع
۹۴	..... احزاب
۹۴	..... انجمن‌ها
۹۴	..... نمایندگان گفتمان سیاسی اصلاح طلب
۱۰۰	..... دیدگاه‌های سیاسی جریان اصلاح‌طلب
۱۰۱	..... نتیجه
۱۰۲	..... فصل سوم: آسیب‌های ساختاری جنبش اصلاحات
۱۰۳	..... مقدمه
۱۰۴	..... مهم‌ترین آسیب‌های ساختاری جنبش اصلاحات چه بود؟
۱۰۶	..... (۱) ابهام در معنای اصلاحات و توقعات مردم
۱۰۷	..... (۲) ترکیب نامتجانس اصلاح‌گرایان (تعارضات درونی جریان اصلاح طلب)
۱۰۹	..... (۳) ماهیت برونزای اصلاحات
۱۱۰	..... (۴) ساخت زیرین اصلاحات
۱۱۰	..... (۵) ناهماهنگی در بخش‌های مختلف
۱۱۲	..... (۶) دو قطبی کردن سیاسی جامعه
۱۱۳	..... (۷) کاهش قیمت نفت (در اوایل دولت خاتمی)
۱۱۴	..... (۸) ناهماهنگی در مسایل اقتصادی
۱۱۴	..... نتیجه
۱۱۵	..... فصل چهارم: آسیب‌های عملکردی جنبش اصلاحات

مقدمه	۱۱۶
۱- نداشتن برنامه	۱۱۶
۲- فقر تئوریک	۱۱۷
۳- انحصار اصلاحات در اصلاحات سیاسی	۱۱۷
۴- ضعف حزبی	۱۱۸
۵- شیوه هدایت و پیشبرد اصلاحات	۱۱۹
۶- گرایش رهبری اصلاحات	۱۲۰
۷- فقدان اقتدار در دولت خاتمی	۱۲۲
۸- افراط	۱۲۳
۹- استفاده بیش از حد از جنگ روانی	۱۲۴
۱۰) ضعف نخبگان در اندیشه سازی بومی	۱۲۵
۱۱- تمایل نداشتن اصلاح طلبان به نقد عملکرد خود	۱۲۶
۱۲- خروج از قانون اساسی	۱۲۶
۱۳- تحقیر و تقلیل رقیب	۱۲۸
۱۴- دخالت خارجیان در سیاست داخلی ایران	۱۳۰
۱۵) عمل گرا نبودن اصلاح طلبان	۱۳۱
۱۶) فیلسوفان و اصلاحات	۱۳۲
۱۷) بی توجهی به دانشگاه و دانشگاهیان	۱۳۳
۱۸) جدایی تدریجی از انقلابیان و نهادهای انقلابی	۱۳۵
نتیجه	۱۳۶

۱۳۷.....	خاتمه و نتیجه گیری
۱۴۱.....	فهرست منابع
۱۴۱.....	الف) کتب
۱۴۱.....	ب) مقالات

مقدمه

طرح تفصیلی

۱- طرح موضوع:

پس از ترویج اصلاحات اقتصادی در دهه اول و تقریباً دهه دوم نظام جمهوری اسلامی عده‌ای از نخبگان سیاسی با طرح مسأله اصلاحات در انتخابات ریاست جمهوری دوم خرداد ۱۳۷۶ به پیروزی رسیدند و در ادامه فضای سیاسی کشور با شعار اصلاحات و ضرورت اصلاحات سیاسی توأم شد در این پژوهش برآنیم تا ضمن بررسی ابعاد دقیق مسأله جنبش اصلاحات و نقاط قوت و ضعف آن، مهم‌ترین آسیب‌ها و چالش‌های فرآروی آنرا مورد کنکاش و مطالعه قرار دهیم.

۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:

آنچه که باعث شد تا این موضوع به عنوان پایان نامه مورد توجه قرار گیرد شرایط جامعه ایران که دچار پدیده اصلاحات شد، اصلاحاتی که گروهی دم از ضرورت آن می‌زدند اما برای آن شرط و شروطی را قائل می‌شدند و عده‌ای آنرا توطئه‌ای امریکایی می‌دانستند فایده این پژوهش در صورتی است که رهنمود آن مورد توجه اصلاح طلبان و دولت مردان و نظام اجتماعی اسلامی قرار گیرد و این ذهنیت را در اذهان آنها نهادینه کند که هر اصلاحی و دوام حکومتی در ایران بدون توجه به ایرانیت و اسلامیت نظام جمهوری اسلامی محکوم به شکست است و ثمره‌ای نخواهد داشت.

۳- سابقه پژوهش:

پژوهش‌ها و کتابهایی که در مورد اصلاحات در ایران صورت گرفته است مانند: «تاوان اصلاحات» از سعید حجاریان، «گفتمان خرداد» از محمد علی نجاتی، «خاتمی از چه می‌گوید» از مسعود لعلی، «تحقق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی (مجموعه مقالات)»، «اصلاحات هم استراتژی هم تاکتیک» (مجموعه مقالات)، «بحران نوگرایی و فرهنگ سیاسی در ایران معاصر» از علی اصغر کاظمی، «اصلاح طلبان ناکام» از منوچهر کدیور و ... اگر چه پربار و خوب هستند اما اکثراً یا مجموعه مقالات هستند و یا به صورت کلی فقط درصدد توصیف اصلاحات بوده‌اند و هیچ کدام نگاهی آسیب شناسانه بر

اصلاحات نداشته‌اند در این پژوهش در صدد آنیم که مهم‌ترین آسیب‌ها و چالش‌های فرآروی جنبش اصلاحات را مورد مطالعه قرار دهیم.

۴- سؤال اصلی:

مهم‌ترین آسیب‌ها و چالش‌های جنبش اصلاحات در ایران بعد از خرداد ۱۳۷۶ هـ ش چیست؟

۵- فرضیه پژوهش:

مهم‌ترین آسیب‌های جنبش اصلاحات عبارتند از:

الف: آسیب‌های عملکردی: که مهم‌ترین آنها عبارتند از: ۱. فقر تئوریک ۲. نداشتن برنامه ۳. انحصار اصلاحات در اصلاحات سیاسی ۴. ضعف نخبگان در اندیشه‌سازی بومی و ...
ب: آسیب‌های ساختاری که مهم‌ترین آنها عبارتند از: ۱. ابهام در معنای اصلاحات ۲. ساخت زیرین اصلاحات ۳. ماهیت برقراری اصلاحات و ...

۶- مفاهیم و متغیرها:

اصلاحات - آسیب‌شناسی - جنبش

متغیر مستقل: تک بعدی، مقطعی، فقدان اجماع و بومی نشدن اصلاحات و ...

متغیر وابسته: آسیب و چالش‌های جنبش اصلاحات

آسیب‌شناسی - شناخت مجموعه آفات و موانعی که به شکل بالقوه یا بالفعل یک فرآیند مثلاً اصلاحات را تهدید می‌کند.

آسیب ساختاری: مجموعه موانعی و مشکلاتی که ناشی از ساختار جامعه می‌باشد و یک فرآیند اصلاحات را تهدید می‌کند.

آسیب عملکردی: مجموعه موانع و مشکلاتی که ناشی از عملکرد ضعیف کارگزاران، یک فرآیند مانند اصلاحات را تهدید می‌کند.

اصلاح: تلاش به منظور تغییر محتاطانه، مسالمت‌آمیز و تدریجی در ساختارهای سیاسی جامعه؛

جنبش: جنبش یک حرکت جمعی برای رسیدن به اهدافی معین در کوتاه مدت یا بلند مدت به صورت اصلاحی یا انقلابی؛

۷- سؤالات فرعی پژوهش:

- ۱- مراد از جنبش اصلاحی چیست؟
- ۲- جایگاه جنبش اصلاحات در جمهوری اسلامی ایران کجاست؟
- ۳- مهم‌ترین آسیب ساختاری جنبش اصلاحات در ایران چیست؟
- ۴- مهم‌ترین آسیب‌های عملکردی جنبش اصلاحات در ایران چیست؟

۸- مفروضات:

- ۱- طبق رویکرد ساختاربنندی، در هر جامعه‌ای کنشگران در یک بستر اجتماعی خاصی که مقتضی محدودیت‌های ویژه‌ای بر کنشگران است، عمل می‌کند.
- ۲- اینکه جنبش اصلاحی درصدد تلفیق آموزه‌های اسلامی و مدرن بوده است.

۹- روش تحقیق:

روش تحقیق، توصیفی و تحلیلی است. در تحلیل داده‌ها از رویکرد کارگزار - ساختار استفاده خواهد شد.

۱۰- سازماندهی پژوهش:

پژوهش حاضر شامل یک مقدمه (طرح تحقیق) و چهار فصل و یک نتیجه‌گیری می‌باشد. در فصل اول مفاهیم، کلیات و چارچوب نظری مورد کنکاش قرار می‌گیرد. در فصل دوم مهم‌ترین جریانات سیاسی جمهوری اسلامی مورد بحث قرار می‌گیرد. در فصل سوم مهم‌ترین آسیب‌های ساختاری جنبش اصلاحات مورد بحث قرار می‌گیرد. در فصل چهارم مهم‌ترین آسیب‌های عملکردی جنبش اصلاحات مورد بحث قرار می‌گیرد. و در پایان به نتیجه‌گیری رساله پرداخته و منابع و مآخذ ذکر خواهد شد.

فصل اول

بخش اول: مفاهیم و کلیات

تعریف مفهوم جنبش

جنبش (movement)^۱ حرکت یا رفتار گروهی نسبتاً منظم و بادوام برای رسیدن به هدف اجتماعی - سیاسی معین و براساس نقشه معین که ممکن است انقلابی و یا اصلاحی باشد. جنبش اجتماعی (social movement): یکی از انواع رفتارهای جمعی است. رفتار جمعی collective behavior پاسخ عده‌ای از مردم یا مسأله‌ای خاص است منظور از جنبش‌های اجتماعی آن نوع رفتار جمعی است که دارای سازماندهی است و عده زیادی از افراد از طریق آن در پی تحقق هدف یا اهدافی هستند. «جنبش‌های اجتماعی» به عنوان یکی از انواع رفتارهای جمعی و اعتراضی (به عنوان شبکه وسیعی از افراد، محافل و گروههای غیر رسمی و رسمی) پدیده‌ای مختص جوامع مدرن است.^۲

شورشهای اعتراضی به عنوان یک عمل جمعی (اما واکنشی) در برابر ستم اربابان، حاکمان و شاهان در سراسر تاریخ وجود داشته‌اند، اما جنبش‌های اجتماعی از حد یک اعتراض فراتر رفته و سعی دارد «ایده و برنامه‌هایی» را در جامعه به مرحله اجرا بگذارند. ایده‌ها و اعتراضات جنبش‌ها ممکن است به سوی نقد سیاستهایی حکومت جهت‌گیری، یا به سوی نقد شیوه‌های زندگی روزمره که توسط نهادهای رسمی تبلیغ می‌شود هدف‌گیری شده باشد. حداقل دو قرن است که جوامع مدرن

---

۱. علی آقا بخشی، فرهنگ علوم سیاسی، نشر چاپار، ۱۳۷۹، ص ۳۶۹.
۲. حمیدرضا جلائی پور، جامعه‌شناسی جنبش‌های اجتماعی با تأکید بر دوم خرداد، تهران: طرح نو،

با این جنبش‌ها با عنوان یکی از عوامل اصلی تغییر جامعه روبه رو هستند. اگر فرایند شکل‌گیری جنبش‌های اجتماعی را به سه دوره تقسیم کنیم، جنبش‌های اجتماعی در دوره سوم جای می‌گیرند.^۱

گونه‌شناسی جنبش‌های (اصلاحی - انقلابی - اصلاحی)

جنبش‌های اجتماعی - به معنای حرکتی با هدف، پایدار و دسته جمعی توسط بخش وسیعی از جامعه را می‌توان واکنش‌ها یا پیامدهای روند دائمی تغییرات اجتماعی (یا روندهای نوسازی) در جوامع دانست. هدف این قسمت بررسی علل (فرایندها و پیامدهای) جنبش‌های اجتماعی، که در قسمت‌های قبل اشاره کردیم نیست، بلکه تنها در صدد بررسی آن است که جنبش‌های اجتماعی با چه رویکردهایی با تغییرات اجتماعی روبرو می‌شوند. (محافظه کاری - اصلاحی - انقلابی - اصلاحی)

رویکرد محافظه کاری

معمولاً محافظه کاری به ایده‌ها (و رفتارهایی) گفته می‌شود که توجیه کننده و حافظ وضع موجود در جامعه هستند از این جهت محافظه کاری در برابر ایده‌های انقلابی و اصلاحی قرار می‌گیرد که از تغییرات اجتماعی و وضع موجود دفاع می‌کنند. این برداشت از محافظه کاری برداشتی ساده مجمل و حتی گمراه کننده است بر مبنای یک تقسیم‌بندی، رویکردهای محافظه کاری در جنبش‌های اجتماعی بر سه گونه است که در دو گونه آن اتفاقاً از تغییرات اجتماعی دفاع می‌شود.

گونه اول محافظه کاری «ستی» است. در این محافظه کاری حفظ وضع موجود نسبت به تغییر آن از اهمیت بیشتری برخوردار است زیرا وضع موجود به رغم همه ناخوشایندی‌هایش برای ما آشنا است و اطمینان، ثبات و امنیت در این وضع از ضمانت بیشتری برخوردار است در صورتی که تغییر وضع موجود، یعنی قدم گذاشتن در سفری ناشناخته که تهدید و ناامنی از لوازم آن است. در این نوع

۱. تام باتی مور، جامعه‌شناسی سیاسی، ترجمه صبوری کاشانی، منوچهر، انتشارات

کیهان، تهران: ۱۳۶۶، صص ۷۹ - ۵۵.

محافظه کاری توجه به سنت یعنی آن چیزی که از گذشته به ما رسیده، اهمیت اساسی و اصولی پیدا می‌کند.

گونه دوم «محافظه کاری بازگشتی» است. این محافظه کاری تاب و تحمل اوضاع اجتماعی جامعه جدید را ندارد و به دنبال تغییر اساسی وضع موجود است و از این نظر یک نیروی انقلابی است. اما این نیروی انقلابی برخلاف انقلابیون مدرن، رو به آینده ندارد و به گذشته می‌نگرد. به همین دلیل به آن محافظه کاری بازگشتی گفته می‌شود. این گونه محافظه کاری، برخلاف محافظه کاری سنتی به یک معنی خود را مقید به سنت نمی‌داند زیرا «سنت» مجموعه‌ای است که در آن تجربیات پی در پی نسلها ذخیره می‌شود و همچون دالانی گذشته‌های دور را به زمان حال وصل می‌کند. در صورتی که در محافظه کاری بازگشتی همه چیز پس از عصر طلایی در مسیر زوال و فساد افتاده است و مکتب از سرو روی جهان می‌بارد لذا راه نجات بشر به «عصر طلایی» است. رویکرد بازگشتی آشکارا حکایت از عدم رضایت این نوع محافظه کاری از وضع موجود و بی‌اعتمادی به آینده دارد.

در طول تاریخ این نوع بازگشت بارها اتفاق افتاده و تا دوران جدید نیز تداوم داشته است. نمونه‌های مشهور محافظه کاری بازگشتی را در جنبش نازیسم و فاشیسم (دهه ۱۹۳۰) می‌توان مشاهده کرد که در اولی لشگریان منظم امپراتوری رم و در دومی امپراتوری رم مقدس (یا دوره رایش سوم) به عنوان عصر طلایی فرض می‌شدند.

گونه سوم، محافظه کاری «روشن اندیش» است. این محافظه کاری نیک می‌داند که دفاع از ارزشها و نهادهای مذهبی و تقویت اقتدار نهاد حکومت و خانواده در جامعه پیچیده و منحصر به فرد کنونی بدون قبول تغییرات اجتماعی ممکن نیست. در این دیدگاه مقاومت در برابر تغییرات و مطالبات اجتماعی باعث ایجاد زمینه‌ای برای امور ویرانگر و غیر قابل پیش‌بینی در جامعه می‌شود. لذا از نظر محافظه کاران روشن اندیش تحمل برنامه‌های اصلاحی بهتر از مواجه شدن با اموری چون انقلاب است.

این محافظه کاران به زبان تمثیل می‌گویند: در برابر توفانهای ناشی از تغییرات اجتماعی باید مانند درخت بید سر را خم کرد چرا که غرور و ایستادگی درخت به ظاهر سر به فلک کشیده بلوط در برابر این توفانها منجر به ریشه کنی آن می‌شود.

برابر آنچه آمد و برخلاف برداشت‌های رایج، واکنش گونه‌های سه گانه محافظه‌کاری نسبت به تغییرات اجتماعی متفاوت است. محافظه‌کاری سنتی با اعتقاد به طبیعت ثابت و غیر قابل تغییر تاریخ جامعه انسانی و تداوم و اتصال آن به گذشته و با تاسی به «سنت» نسبت به تغییرات روی خوش نشان نمی‌دهد. اما محافظه‌کاری بازگشتی نسبت به تاریخ بدبین است و معتقد است که «امور بدتر می‌شود اما بهتر نمی‌شود» لذا به دنبال بازگرداندن عقربه‌های ساعت به بنیاد و گذشته طلایی است. در حالی که در محافظه‌کاری روشن‌نگر تغییرات غیر قابل بازگشت تلقی می‌شود و جامعه و تاریخ عظیم‌تر و پیچیده‌تر از آن است که بتوان مجموعه آن را فهمید. لذا کنترل آن خیالی عبث بیش نیست. در اندیشه اینان تغییرات اجتماعی و جنبش‌های ناشی از آن مانند موجهای سنگین و سهمگین دریاست که ایستادگی در برابر آن ممکن نیست، و فقط می‌توان در مسیر آن شنا کرد و خود و جامعه را نجات داد.^۱

رویکرد اصلاحی

معمولاً در برداشتی رایج این گونه فرض می‌شود که رویکردهای اصلاحی، مانند رویکردهای محافظه‌کاری در برابر تغییرات اجتماعی جبهه نمی‌گیرند و برخلاف رویکرد انقلابی بر تغییرات بنیادی و ناگهانی تأکید نمی‌کنند بلکه به دنبال تغییرات تدریجی هستند یا گفته می‌شود رویکردهای اصلاحی به دنبال تغییرات ساختاری در سیستم نیستند.^۲

این نوع برداشت از رویکرد اصلاحی، همانند برداشت‌های رایج از رویکرد محافظه‌کاری، برداشتی ساده شده و محتاج توضیح است. باید توجه داشت که تعداد جنبش‌های اصلاحی به مراتب بیشتر از

1. حسین بشیریه، لیبالیسم و محافظه‌کاری، تهران: نشر نی، ۱۳۷۸، صص ۲۹۹ - ۱۷۱.

2. حمیدرضا جلائی‌پور، پیشین، ص ۲۵.